

ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ СУМ В РОКИ ОКУПАЦІЇ (1941-1943)

В роки окупації з пропагандистських міркувань німецька адміністрація дозволила українським діячам розгорнути мережу різних культурних закладів - музеїв, бібліотек, читалень, театрів та кінотеатрів, різноманітних гуртків.

Сценічне мистецтво також стало одним із напрямків культурного та громадського життя в роки окупації. До війни, на 1940 р., на Сумщині діяло 5 театрів. В умовах окупації вони поновили свою діяльність, крім того, з'явилися численні аматорські театральні й мистецькі гуртки. Драматичні театри діяли в Сумах, Конотопі, Охтирці, Глухові, Ромнах, Шостці, театральні постановки відбувалися в Кролевіці, драматичний гурток - в селі Чауси Шосткинського району, ляльковий театр - в Сумах.

Культурницькі заклади розпочинали свою діяльність з перших тижнів окупації. Ці процеси активно висвітлювалися на сторінках місцевої преси. Так, газета "Сумський вісник" за 22 жовтня 1941 р. (тобто на 12-й день після окупації міста) повідомляла, що поруч з відновленням матеріально-побутових умов в м. Суми організується український драматичний театр, симфонічний і духовий оркестри, а також українська капела. Та ж газета за 5 листопада свідчить, що колектив артистів міста, до якого входять хорова капела під керівництвом Кондратенка, духовий оркестр під керівництвом Васильєва, хореографічна група під керівництвом Сердюка, вже кілька разів виступав у місцевому кінотеатрі перед початком сеансів перед німецьким командуванням, солдатами та місцевим населенням¹. 16 листопада того ж року газета містить оголошення рекламного характеру, яким населення міста запрошувалося на концерт до міського театру, в програмі якого були виступи хорової капели, духового оркестру, балету та сольні виступи окремих акторів².

Більш розгорнутий матеріал, автором якого був І.Косовщинський (напевно псевдонім), згадувана газета подає про концерт 12 листопада, який працівники театру влаштували для німецького командування і солдатів. Як повідомлялося, він пройшов з великим успіхом і закінчився тим, що помічник коменданта міста лейтенант Полят виніс подяку учасникам концерту. Особливо в статті відзначено виступ хорової капели під керівництвом

А.П.Кондратенка "за колоритне виконання народних пісень", серед яких - "Дівка в сінях стояла", "Вечорниці", російська народна пісня "Метелиця". Крім того, дует в складі сестер Капнудель виконав пісню "Коли розлучаються двоє", учасники балетної групи - Чернущенко, Єршова і Пожиленко, виконали танок "Гопак". Не обійшлося звичайно й без пропаганди: "Концерт показав невпинний ріст і розквіт артистичних талантів національного театру, що можливий лише там, де немає жидівсько-більшовицької влади"³.

У неділю 23 листопада 1941 р. Сумський театр поставив п'єсу А.Чубатого "Воскресение" на чотири дії для місцевого населення. По ходу після другого акту відбувся великий дивертисмент, хор, балет та сольні виступи. Цікаво, що вхід дітям до 16 років був заборонений⁴. Той же І.Косовщинський відгукнувся великим матеріалом про цю подію в "Сумському віснику" за 27 листопада того ж року. Стаття починалася розлогим ідеологічним кліше, характерним для преси часів окупації: "Приїздили театри і в Суми. В репертуарі були п'єси про життя "батьків" народу - Леніна, Сталіна та їх приспівників, про "заможне" життя тодішнього колгоспного селянства, про чекістів - вірних захисників жидівсько-більшовицького ладу. Все були, якто кажуть, дзеньки-бреньки, адже нічого правдивого радянська драматургія не показувала - вона завжди прикрашала неймовірно, затамовувала гірку дійсність. Тепер, замість радянських патріотичних п'єсок-драматургічок повстають перед глядачем прекрасні твори старовинного дореволюційного мистецтва". Однак далі стаття містить ряд цікавих зауважень, які є характерними для становища театрального мистецтва періоду окупації в цілому та в Сумах зокрема. Так, автор зазначає, що більша частина учасників п'єси - це недавні школярі і студенти, що вперше вийшли на сцену, однак при цьому вони "впорались з п'єсою, переборовши наявність схематизму в ній", "зуміли показати артистичне середовище Росії початку ХХ віку, його представників". Найкраще, на думку журналіста-критика, акторам вдалася масова сцена у другому акті, в якому з найкращого боку виявили себе хор під керівництвом П.Кондратенка та оркестр під диригуванням Островського. Разом з тим у першому акті артистка Міронова, яка виконувала роль Никанорівни-няні, "вдалася в деяких місцях до зайвої комедійності". Внаслідок цього "замість переживання разом з героями п'єси глядачам

доводилося сміятись, бо з комедійного виходило смішне”. Серед акторів, що впоралися з ролями, автор називає Лямічева (грав Роздорова), Дунайського (Старцев), Чернушенко (Валентина), Пожиленко (Люба). Грі Северної (роль Раїси) та Лук’янова (Отрадіні) не вистачило трагізму. Крім того, виконавиця ролі Раїси мало попрацювала над рухами, через що була мало подібна на висококультурну російську актрису. “Зв’язано” грала Гайдай (Маруся - старша донька Отрадіна). Однак наприкінці статі критик зазначає, що перше знайомство глядачів з театром і театру з глядачем відбулось, і постановка пройшла, якщо зважити на молодість театру, з успіхом⁵.

Загалом Сумський театр працював досить активно. Вже 4 грудня 1941 р. відбулася прем’єра п’єси в п’яти діях “Хмара” А.Суходольського⁶. А через тиждень “Сумський вісник” відгукнувся на цю подію черговою критичною статтею І.Богуша. Переповівши зміст п’єси для читачів, схарактеризувавши персонажів п’єси, автор публікації зазначив: “Правильно зрозумівши ідею твору, театр у всій своїй красі, правдиво показав життя і побут українського села. Вдала гра артистів українського національного театру доповнює задуми автора”. Серед акторів критик особливо виділяє гру Остапенко (роль Насті), Козацького, який “створив правдивий образ інтернаціонального жида з усіма його злодійсько-паразитичними рисами”, Дунайського (Настин батько), Гриньова (наймит у жида), Лямічева (Семен Карий), Виходцева (Андрій). Артистка Миронова, хоча і впоралася, на думку критика, з важкою роллю Настини матері, все ж подекуди перебільшувала і перегравала. До того ж її костюм був більше схожий на циганський, ніж на український. Назадівільним було шумове оформлення спектаклю, хоча художне - “приваблює зір... просте, зате гарно виконане” художником С.Садовніковим. В цілому ж, завершує автор статті, “успішною постановкою “Хмари” А.Суходольського, молодий колектив українського драматичного театру зробив значний крок, який вже дозволяє сказати про великі перспективи творчого зростання”⁷. Про успіх цієї п’єси свідчить той факт, що лише за чотири дні драму “Хмара” переглянули більше 3 тис. чоловік⁸.

21 грудня 1941 р. в приміщенні Сумського театру був проведений концерт, на якому були присутні офіцери і солдати німецької армії та місцеве населення. Він розпочався фантазією з балету “Лебедине озеро” П.Чайковського, яку виконав духовий

оркестр. Потім виконувалися пісні “Ванька-Танька” (муз. Даргомижського) - Іваненко і Капнудель, “Моє сонечко” (муз. Копця) - Петрова, “Українська шумка”, “Світить місяць”, “Український трепак” та інші. - оркестр народних інструментів під керівництвом Сердюка. Далі виступав національний хор під керівництвом Кондратенка, який виконав пісні “Україно-мати”, “Запорізький мари”, “Реве та стогне Дніпр широкий” (на слова Т.Шевченка), народні пісні “Гей, люди йдуть по лощину”, “Ще сонце не заходило”, “Розпрягайте хлопці коні”. На завершення був виконаний танок “Гопак”⁹.

Інколи на сумській сцені виступали й німецькі актори. Наприкінці грудня 1941 - на початку 1942 р. на сцені Сумського драматичного театру пройшло вісім концертів німецького мистецтва. Оркестр під керівництвом капельмейстера Гайдо виконав кілька композицій з творів “Світить зірка”, “Німецькі попури”, “Весела Вена”. Далі німецький солдат на скрипці виконав соло “Сирота циганська”, Франц і Генрі прочитали гумористичні оповідання, Емдерині, Баєрині та Бадерині виступили з музичною клоунадою, висміюючи “зірке минуле” радянської влади¹⁰.

В середині січня 1942 р. в театрі міста відбулася прем’єра музичної п’єси І.Котляревського “Наталка Полтавка” в постановці художнього керівника театру Я.В.Дунайського, яка досить неоднозначно була зустрінута місцевою критикою в особі І.Косовщинського. Так, на його думку, художній образ української дівчини Наталки у виконанні артистки Ковальової “не повністю дійшов до глядача”, артисту Руденку (Петро) й іншим “завжди необхідно прагнути до природної правди”¹¹.

Про різнобічність репертуару, який міг запропонувати Сумський театр, свідчать два концерти, що відбулися при переповненій глядацькій аудиторії наприкінці січня того ж року. Оркестр виконав попури “Нищий студент”, соло “Колискова” німецькою мовою на музику Моцарта - Катерина Петрова, ілюзії - Пірогов, пісні “Колодязь”, “Холодне дно морське” німецькою та “Гей у мене був кінь”, “Ніч” українською - український хор театру під керівництвом А.П.Кондратенка, 11 номерів виконала балетна група під керівництвом Аси Семенцової та надісланих місцевою німецькою комендатурою для налагодження культурної роботи Гайдо й Брафмана¹².

У цей же час на сцені театру була поставлена режисером В.Третяком п’єса Михайла Старицького “Ніч під Івана Купала”.

Судячи з відгуку у пресі, вона виявилася вдалою. Та все ж критик (І.Богуш) знайшов певні недоліки: *“артистка Т.Гайда виконувала цю роль (Наталки), ми б сказали, не скрізь впоралася зі своїм завданням”, “артисту Лямічеву (в ролі Василя) треба звернути увагу на дикцію”, “постановнику, диригенту необхідно, шляхом репетицій, позбутись значних розходжень поміж оркестром і акторами під час виконання вокальних місць”*¹³.

На початку лютого сумчани побачили нову постановку - п'єсу Карпенка Карого (І.Тобілевича) *“Суєта”*. На думку І.Богуша, ця п'єса занадто складна для молодого колективу театру і потребує наполегливої роботи, чого не було зроблено. Звідси *“часто-густо артисти плутали слова”,* природна, емоційна гра здебільшого відсутня. *“...Не можна в погоні за репертуаром понижувати якість своєї роботи, а звідси, і продукції; артисти повинні створювати лише високохудожні, правдиві до кінця спектаклі”,* - підсумовує критик¹⁴.

У середині березня на сцені Сумського театру - нова прем'єра - драма Третякова *“Така її доля”*. Як зазначив автор публікації в *“Сумському віснику”* Петро Абрамович, цей твір досить старий і не належить до того типу постановок, в яких велике місце надається співам, хорам і танку, приваблюють глядача зовнішніми ефектами і не вирішують якихось особливих проблем життя чи етики; загальне враження від змісту п'єси сумне. В цілому - *“п'єса пройшла рівно”* - підсумовує автор статті, оцінюючи нову роботу театру¹⁵. Вже через кілька днів на сцені йшла *“Лимарівна”* Панаса Мирного. На думку того ж *“А.П.”*, *“спектакль у цілому і подобавсь, і зворушував”*¹⁶. У середині червня 1942 р. артисти міського драмтеатру показали глядачу драму Юркевича *“Право першої ночі”*. На думку критика, гарно виконали свої ролі актори М.Симоненко, Доля, Ладогіна¹⁷.

На початку липня - нова прем'єра - *“Запорожець за Дунаєм”* Гулака-Артемовського. На думку І.Богуша, підбір акторів-співаків зроблено постановником М.Симоненком, який також виконав головну роль, вдало. Однак акторка А.Капнудель (роль Оксани) не уникла *“концертності”* - під час виконання пісні забуває про гру, також дається взнаки незіграність з актором Поповим (Андрій). В цілому ж *“постава заслуговує гарної оцінки як з боку загального творчого задуму, так і майстерності його виконання”*¹⁸.

До кінця 1942 р. на сцені Сумського театру відбулося ще кілька нових постановок, досить схвально сприйнятих критикою.

Так, в середині серпня була поставлена п'єса І.Тобілевича (Карпенка-Карого) *“Мартин Боруля”*¹⁹, в середині жовтня - *“Наймичка”* Т.Шевченка²⁰, наприкінці жовтня - *“Про що тирса шелестіла”* С.Черкасенка²¹ та *“Бондарівна”* І.Тобілевича²², наприкінці листопада - *“Каїн і Авель”* (*“Борці за мрії”*) Тогобочного²³, в середині грудня - *“Наймичка”* І.Тобілевича²⁴.

У січні 1943 р. Сумський драматичний театр поставив п'єсу С.Черкасенка *“Казка старого млина”*. На думку критика *“Ів. Б.”* (ймовірно згаданого вище І.Богуша), гра акторів була на достойному рівні. Особливо він відзначає Шаленого (роль інженера Вагнера), Грязнова (Трохим - служник Вагнера), Виходцева (Юрко), Льдової (Мар'яна). При цьому вказано, що не зважаючи на досить тривалий період підготовки, на постановці *“лежить печать деякої похапливості”*. Через це недоліки у грі окремих акторів. Так, актор Н.Симоненко (Подорожній) з дошкульних реплік творить у першому акті легкий гумор, інтимну насмішку. Не досить яскравим виявився, на думку критика, й образ помічника Вагнера - землеміра Крамаренка (артист Киричок)²⁵.

На початку лютого того ж року газета *“Сумський вісник”* подала матеріал, який розкривав для читача вгаємничений світ закулісного життя театру. Він цікавий тим, що розкриває умови, в яких готувалися постановки в часи окупації: *“У верхньому фойє - балетна трупа під керівництвом А.Селенцової, розучувала новий танок, готуючись до наступного концерту... На кону артисти драми мабуть востаннє репетирували “Пошилися в дурні”, бо, як ми побачили, окремі сцени вже детально були оформлені. У нижньому фойє - у вестибулі постановник-режисер Бондаренко, разом з декількома артистами, провадив розводку, готуючи до вистави гоголівську комедію “Одруження”. В іншій кімнаті працює хорова капела...”*. Далі розповідається, що в репертуарі театру вже є драми, комедії, оперети, водевілі відомих українських та російських авторів, при чому переважають побутово-обрядові п'єси. Але театр виставляв і більш серйозні речі: драму *“Суєта”*, трагедію *“Про що тирса шелестіла”*, оперу *“Запорожець за Дунаєм”*, музичну комедію *“Майська ніч”*. В планах театру - розробка гоголівського *“Ревізора”*²⁶.

Критика не завжди поблажливо ставилася до праці акторів. Так, І.Богуш каменя на камені не залишив від прем'єри комедії *“За двома зайцями”*, яка відбулася у травні 1943 р.: *“Тільки дивимося ми оце дотепну комедію Старицького в постановці*

артистів міського театру, та й прямо таки не ймемо віри, що це його Голохвастов, Проня й інші; не знаємо - для чого така несамоविта метушня і галас. Правда, спершу ледве-ледве не позасинали... Перед нами старі Сірки. Вони розмовляють поміж собою. Ця розмова схожа на безпристрасне читання якогось поганенького твору. Монотонність її убаюкує нас". "Постановка схожа на аматорський спектакль", - підсумовує автор²⁷.

Згідно даних В.Гайдабури, репертуар Сумського міського драматичного театру складався з наступних п'єс: "Воскресіння" (В.Чубатого), "Хмара" (О.Суходольського), "Ніч під Івана Купала" (М.Старицького), "Лимерівна" (П.Мирного), "Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці" (М.Старицького), "За двома зайцями" (М.Старицького), "Право першої ночі" - драма на чотири дії з кріпацького життя, "Наталка Полтавка" (І.Котляревського), "Циганка Аза" (М.Старицького), "Шельменко-денщик" (Г.Квітки-Основ'яненка), "Сватання на Гончарівці" (Г.Квітки-Основ'яненка), "Степовий гість" (Б.Грінченка) - прем'єра 20 червня 1942 р., "Майська ніч" (О.Шатковського за М.Гоголем), "Запорожець за Дунаєм" (С.Гулака-Артемівського) - прем'єра 4 липня 1942 р., "Безталанна" (І.Карпенка-Карого), "Про що тирса шелестіла" (С.Черкасенка), "Бондарівна" (І.Карпенка-Карого), "Дай серцю волю, заведе в неволю" (М.Кропивницького), "Мартин Боруля" (І.Карпенка-Карого), "Суєта" (І.Карпенка-Карого), "Тарас Бульба" (М.Старицького за М.Гоголем), "Невольник" (М.Кропивницького) - прем'єра 26 липня 1942 р., "Мати-наймичка" (І.Тогобочного за Т.Шевченком), водевіль "Жартівниця" (М.Альбіковського), водевіль "Кум-мірошник" (Д.Дмитренка), водевіль "Ніч під Різдво" (невідомого автора), "Пошились у дурні" (М.Кропивницького), "Одруження" (М.Гоголя), "Ревізор" (М.Гоголя), "Новорічне ревію". Крім того, ставилися концерти. В театрі працювали: режисери Я.Дунайський, М.Симоненко, Є.Северна, І.Бондаренко, П.Піргер; художник С.Садовніков; диригенти І.Звонко, Островський; концертмейстер А.Кагадєсва; хормейстер Кондратенко, балетмейстер А.Семенова. Акторський склад: жінки - Й.Гайда, Гладунова, А.Капнудель, Косовцова, Левіна, М.Льдова, Миронова, Остащенко, Пожиленко, Є.Северна, М.Талденко, Тірюшина, Н.Цимбалюк, Чернущенко; чоловіки - Батиченко, І.Бондаренко, Виходцев, Головченко, Гриньов, Грязнов, Доля, Я.Дунайський, С.Іваненко, Казбан, В.Киричок, Лук'янов, Лямічев, П.Піргер, Попов, М.Симоненко, Шалений²⁸.

Щодо репертуару, то слід відзначити наступне: він був досить різноманітним у відносно великих театрів, розташованих у містах, які могли залучати до власних постанов і концертів більші, як кількісно, так і якісно, мистецькі сили. І, навпаки, театри у невеликих містах і селах були переважно аматорськими, тому їх репертуар обмежувався пересічно українською класикою ХІХ ст. На репертуар впливало також те, що в містах глядачами були не тільки місцева інтелігенція, а й німецькі військові, особливо офіцери. Тому слід було враховувати смаки цієї публіки.

Поряд з цим створювалися й активно діяли хорові капели, ансамблі, духові, струнні, народних інструментів оркестри, музичні студії, гуртки.

¹Сумський вісник. - 1941. - 5 листопада.

²Там само. - 16 листопада.

³Там само. - 20 листопада.

⁴Там само. - 23 листопада.

⁵Там само. - 27 листопада.

⁶Там само. - 4 грудня.

⁷Там само. - 11 грудня.

⁸Там само. - 14 грудня.

⁹Там само. - 25 грудня.

¹⁰Там само. - 1942. - 9 січня.

¹¹Там само. - 18 січня.

¹²Там само. - 28 січня.

¹³Там само. - 30 січня.

¹⁴Там само. - 8 лютого.

¹⁵Там само. - 13 березня.

¹⁶Там само. - 18 березня.

¹⁷Там само. - 12 червня.

¹⁸Там само. - 17 липня.

¹⁹Там само. - 21 серпня.

²⁰Там само. - 18 жовтня.

²¹Там само. - 25 жовтня.

²²Там само. - 1 листопада.

²³Там само. - 22 листопада.

²⁴Там само. - 23 грудня.

²⁵Там само. - 1943. - 20 січня.

²⁶Там само. - 4 лютого.

²⁷Там само. - 19 травня.

²⁸Гайдабура В.М. Театр між Гітлером і Сталіним. Україна 1941-1944 р. Долі митців. - К., 2004. - С.307-308.